

AGNIESZKA SKRODZKA

Instytut Historii Sztuki

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID 0000-0003-4627-7454

Sprawozdanie z I Interdyscyplinarnego Kongresu Badań nad Cmentarzami. Instytut Historii Sztuki UKSW i Narodowy Instytut Dziedzictwa, 20-21 października 2022 r.

W dniach 20-21 października 2022 r. na Uniwersytecie Kard. Stefana Wyszyńskiego w kampusie Młociny przy ul. Wóycickiego w Warszawie odbył się pierwszy Interdyscyplinarny Kongres Badań nad Cmentarzami zorganizowany przez Instytut Historii Sztuki UKSW oraz Narodowy Instytut Dziedzictwa. Wydarzenie było także współfinansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu *Oznakowanie cmentarzy żydowskich na terenie Rzeczypospolitej Polskiej*. W skład rady naukowej Kongresu weszli pracownicy UKSW: dr hab. Anna Sylwia Czyż prof. ucz. z Instytutu Historii Sztuki (przewodnicząca) i prof. dr hab. Przemysław Urbańczyk z Instytutu Archeologii, a także badacze z innych polskich i zagranicznych ośrodków naukowych: dr hab. Paweł Borecki (Uniwersytet Warszawski), Dorota Janiszewska-Jakubiak (Warszawa, Instytut Polonika), dr Barbara Lewicka (Katowice, Uniwersytet Śląski), dr Sergey Kravtsov (Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie), prof. dr hab. Janusz Smaza (Warszawa, Akademia Sztuk Pięknych), prof. ucz. dr hab. Dorota Zawieska (Politechnika Warszawska). Komitet organizacyjny tworzyli z ramienia UKSW: pracownicy Instytutu Historii Sztuki – dr Bartłomiej Gutowski (przewodniczący), dr Agnieszka Skrodzka, dr Magdalena Tarnowska, dr Marta Wiraszka; przedstawicielka Instytutu Nauk Prawnych dr hab. Agnieszka Piskorz-Ryń prof. ucz., pracowniczka Instytutu Archeologii mgr Magdalena Szubska, a z pozostałych krajowych ośrodków: dr Anna Długozima (Warszawa, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego), dr Paweł Drabarczyk vel Grabarczyk (Uniwersytet Wrocławski) oraz dr Sebastian Różycki (Politechnika Warszawska). W Kongresie wzięli udział badacze z kilku jednostek naukowych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego: Instytutu Historii Sztuki, Instytutu Archeologii, Instytutu Nauk Prawnych, Instytutu Filozofii, Instytutu Nauk Biologicznych. W sumie w wydarzeniu wzięło udział niemal stu prelegentów z ośrodków badawczych z całego kraju, a także naukowcy z zagranicy: Ukrainy, Litwy i Chorwacji. Kilkunastu referentów wygłosiło swoje przemówienia *online*.

Pierwszy dzień Kongresu został otwarty przemówieniami Jego Magnificencji Rektora UKSW ks. prof. dra hab. Ryszarda Czekalskiego, następnie Dyrektorki Narodowego Instytutu Dziedzictwa dr hab. Katarzyny Zalasieńskiej oraz Przewodniczącej Rady Programowej Kongresu dr hab. Anny Sylwii Czyż prof. ucz. Następnie prof. dr hab. Igor Borkowski (Warszawa, Uniwersytet Humanistycznospołeczny SWPS) wygłosił *Wspomnienie o prof. Jacku*

Kolbuszewskim (1938-2022), w którym przypomniał osobę i dokonania zmarłego niedawno wybitnego historyka literatury i tanatologa.

Po części powitalnej rozpoczęto obrady plenarne moderowane przez dr hab. Annę Czyż prof. ucz. Zainicjował je prof. dr hab. Marian Rębkowski (Warszawa, Instytut Archeologii i Etnologii PAN) referatem *Cmentarz chrześcijański wieków średnich: specyfika, geneza, początki w Polsce*. Prelegent przypomniał podstawowe informacje na temat średniowiecznych pochówków i symboliki chrześcijańskich obrzędów grzebalnych. Jako druga wystąpiła dr hab. Małgorzata Bednarek (Warszawa, profesor emerita) z omówieniem *Sytuacji prawnej cmentarzy żydowskich w Polsce*. Autorka wskazała na konieczność uregulowania kluczowych i najbardziej problematycznych kwestii w zakresie ochrony kirkutów na terenie naszego kraju. Trzeci referat pt. *Nekrozdziezictwo* przedstawiła prof. dr hab. Ewa Domańska (Poznań, Uniwersytet Adama Mickiewicza). W swoim wystąpieniu profesor zaprezentowała perspektywy badawcze związane ze studiami nad martwym ciałem (*dead body studies*). Referaty inauguracyjne wywołały żywą dyskusję wśród słuchaczy.

Po części plenarnej rozpoczęły się obrady w sześciu sekcjach, które konferowały symultanicznie. Pierwsza z nich była zatytułowana *Bellum coemeteria. Cmentarze wojenne*. Jako prelegenci wystąpili: dr Jan Skłodowski (Warszawa), dr Andrzej Siwek (NID, Oddz. Terenowy w Krakowie), dr Paweł Gługła (Tarnów), dr Sławomir Józefiak (Poznań, Wielkopolski Urząd Wojewódzki), Magdalena Szelaąg (Warszawa), dr Małgorzata Karczewska (Białystok, Ośrodek Badań Europy Środkowo-Wschodniej), Waldemar Chrobak (Uniwersytet Rzeszowski), Kacper Rosner-Leszczyński (Uniwersytet Wrocławski). W wystąpieniach omówiono historię i specyfikę cmentarzy wojennych pochodzących z okresu I i II wojny światowej, znajdujących się głównie na terenie naszego kraju, a także poruszono kwestię ochrony tych nekropolii.

Druga sekcja była zatytułowana *Uporczywość pamięci. Między antropologią kultury a językiem*. W tej części udział wzięli: prof. dr hab. Igor Borkowski (Uniwersytet Humanistyczno-społeczny SWPS), dr Ewa Modzelewska-Opara (Uniwersytet Jagielloński), dr Krystyna Syrnicka (Kowno, Uniwersytet Witolda Wielkiego), Mikołaj Jan Witkowski (Uniwersytet Warszawski), mgr Jacek Adamiec (Leszno), lic. Monika Lis (Uniwersytet Warszawski), doktorantka Katarzyna Zdeb (UKSW), dr hab. Dariusz Rozmus prof. ucz. (Sosnowiec, Wyższa Szkoła Humanitas), dr hab. Magdalena Kardach prof. ucz. (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Jacek Kowalewski prof. ucz. (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), dr Joanna Wawrzyniuk (UKSW), dr Grzegorz Michalak (UKSW), Michał Stanisław Jasiński (Polska Akademia Nauk), dr Barbara Patlewicz (Uniwersytet Szczeciński). Zaprezentowane badania oscyływały wokół zagadnień związanych z antropologią historyczną, a także problematyką tradycji i obrzędów funeralnych.

W kolejnej sekcji *Ocalić od zapomnienia. Nowe technologie* referaty wygłosili: dr Janusz Sarkowicz (Kraków, Akademia Sztuk Pięknych) dr Magdalena Anita Przysiężna-Pizarska (Uniwersytet Opolski), dr hab. inż. Janina Zaczek-Peplińska (Politechnika Warszawska), Agnieszka Nieradko (Fundacja Zapomniane) oraz dr Sebastian Różycki (Politechnika Warszawska). W tekstach przedstawiono nowoczesne metody badawcze wykorzystywane do analizy cmentarzy i nagrobków, takie jak specjalistyczne techniki fotograficzne, geodezyjne pomiary sytuacyjno-wysokościowe czy techniki naziemnego skanowania laserowego.

W sekcji *Ars sepulcralis. Szuka i architektura cmentarna* jako pierwszy wystąpił dr hab. Przemysław Mrozowski prof. ucz. (UKSW i Zamek Królewski w Warszawie) z referatem

Pochówek – nagrobek – mauzoleum w dziedzictwie artystycznym polskiego średniowiecza. Profesor zaprezentował rozważania na temat problematyki usytuowania grobu i jego form przestrzennych oraz związanym z nimi zakresem znaczeń. Następnie dr hab. Zbigniew Bania prof. ucz. (Uniwersytet Łódzki) przedstawił *Stan badań nad kaplicami grobowymi na ziemiach polskich w okresie nowożytnym*. Słuchacze mieli okazję zapoznania się z wynikami wielu dawniejszych i najnowszych prac dotyczących tytułowych form architektonicznych. Po przerwie prof. dr hab. Krzysztof Stefański (Uniwersytet Łódzki) omówił *Kierunki badań nad kaplicami i mauzoleami XIX-XX w. na ziemiach polskich*, w którym przedstawił zaktualizowany stan opracowań na temat tytułowych budowli. Następnie dr Marta Wiraszka (UKSW) zaprezentowała wykład *Kaplica grobowa Joanny i Hansa Ulricha von Schaffgotsch w Kopicach. Analiza architektoniczna ze wskazaniem pierwowzoru*. Autorka jako pierwsza przedstawiła rozważania na temat tej budowli w ujęciu monograficznym. Dalej, dr hab. Katarzyna Chrudzimska-Uhera prof. ucz. wygłosiła referat *Cmentarz na Pęksowym Brzyzku – galeria rzeźby szkoły zakopiańskiej*. Tytułowa nekropolia została ukazana w jej historycznym, kulturowym i artystycznym kontekście, jako miejsce spoczynku osób ważnych dla kultury i rozwoju regionu: Tatr, Zakopanego i Podhala, a także jako unikatowa galeria rzeźby zakopiańskiej 2. połowy XX w. Poruszono także kwestie konserwacji i ochrony tego miejsca – wartościowego elementu kulturowego dziedzictwa narodowego. Jako kolejny wystąpił Bartosz Podubny (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków z/s w Przemyślu), który omówił *Warsztaty kamieniarskie do 1939 r. Główne ośrodki i obszary ich wpływów na terenie województwa podkarpackiego – wstęp do badań*. Autor dokonał weryfikacji ponad 300 historycznych nekropolii położonych na terenie woj. podkarpackiego, co pozwoliło mu na wstępne określenie głównych ośrodków oraz warsztatów kamieniarskich, których sygnowane nagrobki występują na terenie województwa. Ostatni referat w tej sekcji zatytułowany *Cmentarz – projekt przyszłości* wygłosił dr Bartłomiej Gutowski (UKSW). Wypowiedź prelegenta koncentrowała się wokół zmian, jakie współcześnie zachodzą w strukturze cmentarza, co wynika, jego zdaniem, ze zmian w kulturze wizualnej i ze zwyczajów związanych z pochówkami, jak np. tendencja do pogrzebów ekologicznych. Zostały także omówione powstałe po roku 2000 futurystyczne idee nowych cmentarzy.

W sekcji *Lex et coemeteria. Prawne aspekty funkcjonowania cmentarzy* udział wzięli: dr Katarzyna Góralczyk (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), Agata Buchholtz (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi), Marcin Bojanowski (Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK w Łodzi), dr Jolanta Mikołajczyk (Kielce, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej), dr Damian Kaczan (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), dr hab. Wojciech Lis prof. ucz. (Katolicki Uniwersytet Lubelski), dr hab. Agnieszka Piskorz-Ryń prof. ucz. (UKSW), dr Paweł Fiktus (Wyższa Szkoła Prawa we Wrocławiu). Część referatów omawiała prawne aspekty związane z ochroną cmentarzy w czasie konfliktu zbrojnego – kwestiami szczególnie aktualnymi w związku z toczącą się obecnie wojną w Ukrainie.

W tym dniu po zakończonych obradach miały miejsce dwie prezentacje. Pierwszą z nich pt. *Dokumentacja cmentarzy wojennych* przedstawiła Teresa Zachara (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego). Drugą, stanowiącą komunikat na temat cmentarzy poza granicami kraju, zaprezentowała dr Magdalena Gutowska (Instytut Polonika). Ostatnimi punktami programu były dwa panele. Uczestnicy pierwszego z nich odpowiadali na pytanie, jakiej ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych potrzebujemy. Udział w dyskusji wzięli: Wojciech Labuda (Pełnomocnik Prezesa Rady Ministrów ds. ochrony miejsc pamięci),

dr hab. Małgorzata Bednarek (Inicjatywa społeczna (Nie)zapomniane cmentarze), mec. Dorota Bąbiak-Kowalska (Zastępca Dyrektora w Unii Metropolii Polskich) oraz dr Paweł Drembkowski (Centralny Instytut Analiz Polityczno-Prawnych). Panel moderowała dr hab. Agnieszka Piskorz-Ryń prof. ucz. Po tej części odbył się drugi panel, który prowadziła prof. Ewa Domańska. Jego uczestnicy zmierzali się z problemem, w jaki sposób i w jakim zakresie chronić cmentarze oraz inne miejsca pamięci. Uwagi wymieniali: Wojciech Labuda, dr hab. Anna Sylwia Czyż prof. ucz., Dorota Janiszewska-Jakubiak (Instytut Polonika) oraz Krzysztof Wolicki (Prezes Polskiego Stowarzyszenia Pogrzebowego).

W drugim dniu Kongresu obradowało osiem sekcji. Jedną z inaugurujących była sekcja *Troska o trwałość pamięci. Problematyka konserwatorska i restauratorska*. Wzięli w niej udział: prof. dr hab. Janusz Smaza (Warszawa, ASP), dr Olena Stasyuk (Lwów, Politechnika Lwowska), dr Grzegorz Grajewski (NID, Oddział Terenowy we Wrocławiu), dr Bożena Grabowska (Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Gorzów Wielkopolski), Monika Čekanauskaitė i Vikita Osadčaja (Samorząd Miasta Wilna) oraz Jūratė Raugalienė (Agencja Odnowy Starego Miasta w Wilnie). Referaty w tej części omawiały tytułowe zagadnienia na przykładach cmentarzy polskich, litewskich i ukraińskich.

Symultanicznie obradowała sekcja *Ocalić od zapomnienia. Problemy i wyzwania w badaniach archeologicznych*. Wystąpili w tej części: dr hab. Maciej Trzeciński prof. ucz. (Uniwersytet Wrocławski), ks. dr Jacek Meller (UKSW), dr hab. Marta Krenz-Niedbała prof. ucz. (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Maciej Karczewski prof. ucz. (Uniwersytet w Białymstoku), prof. dr hab. Anna Drażkowska (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), dr Magdalena Anita Przysiężna-Pizarska (Uniwersytet Opolski). W wielu wystąpieniach podkreślono konieczność prowadzenia badań archeologicznych w ujęciu interdyscyplinarnym, z koniecznym uwzględnieniem etycznego punktu widzenia.

Inną obradującą jednocześnie sekcją była *Ocalić od zapomnienia. Cmentarze w perspektywie historycznej*. W tej części udział wzięli: dr hab. Sergiusz Leończyk (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach), Klaudiusz Grabowski (Uniwersytet Gdański i Muzeum Gdańska), Paweł Mrowiński (Uniwersytet Warszawski), Jarosław Zawadzki (Warszawa, Kancelaria Senatu), dr hab. Sławomir Górczyński (Wydawnictwo DiG / Edition La Rama), dr hab. Monika Tomkiewicz (Warszawa, IPN), dr Agnieszka Wysocka i dr Anetta Głowacka-Penczyńska (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), dr Iwona Liżewska (NID, Oddział Terenowy w Olsztynie), Anna Kłóś i Marta Czerwieniec-Ivasyk (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach). Wygłoszone referaty prezentowały dzieje wybranych cmentarzy na terenie naszego kraju, a także polskich nekropolii w innych częściach Europy, jako elementu polskiego dziedzictwa narodowego.

W sekcji *Dom wieczności, dom życia. Spojrzenia na cmentarze żydowskie* wystąpili: dr hab. Anna Michałowska-Mycielska prof. ucz. (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Leszek Hońdo prof. ucz. (Uniwersytet Jagielloński), dr Magdalena Tarnowska, Krzysztof Bielawski, dr Magdalena Abraham-Diefenbach (Frankfurt n. Odrą, Europejski Uniwersytet Viadrina), Olga Derewiecka (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie), Maciej Rymkiewicz (Narodowy Instytut Dziedzictwa), dr Irmina Gadowska (Uniwersytet Łódzki), dr Maciej Ratajczyk (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Adam J. Dubiński (Uniwersytet Jagielloński) oraz dr Anna Sulimowicz-Keruth (Uniwersytet Warszawski). Referaty były poświęcone żydowskiej i karaimejskiej sztuce sepulkralnej, a także problematyce ochrony cmentarzy wyznań niechrześcijańskich na terenach Polski.

W sekcji *Ocalić od zapomnienia. Cmentarze poza granicami Polski* prelegentkami były: dr inż. Barbara Klosowicz-Krzywicka (Towarzystwo Opieki nad Polskimi Zabytkami i Grobami Historycznymi we Francji), Olena Havryliuk (Szkola Doktorska na Uniwersytecie Humanistyczno-Przyrodniczym im. Jana Długosza w Częstochowie), dr. sc. Đurđica Čilić, prof. nadzw. (Uniwersytet w Zagrzebiu) oraz dr Urszula Olbomska. Autorki przybliżyły słuchaczom kilka nekropolii europejskich leżących na terenie Francji, Ukrainy oraz Chorwacji.

W kolejnej sekcji *Ocalić od zapomnienia. Cmentarz w krajobrazie, krajobraz cmentarzy* liczną reprezentację stanowiły badaczki z SGGW: dr inż. Izabela Dymitryszyn, dr inż. Anna Długozima, dr hab. Edyta Rosłon-Szeryńska, dr inż. Ewa Kosiacka-Beck oraz dr inż. Anna Majdecka Strzeżek. Wystąpili także: dr Aneta Czarna (Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu), Nadiia Skobel (Ukraina), dr inż. Andrzej Długoński (UKSW), mgr inż. Sławomir Markowski (Chrześcijańska Akademia Teologiczna) i – po raz kolejny – Olga Derewiecka. W referatach zwrócono uwagę na roślinność jako na istotny składnik miejsc grzebalnych, wpisujący się w liczne funkcje cmentarzy obecnych w przestrzeni publicznej miast i wsi.

W sekcji *Ocalić od zapomnienia. Cmentarze Wielkopolski* wzięli udział: dr hab. Adam Czabański prof. ucz. (Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim), dr Krzysztof Prętki (Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu), dr Wioletta Pawlikowska (Polska Akademia Nauk), dr Makary Górzyński (Ośrodek Badań Regionalnych Akademii Kaliskiej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego) i Michał Szlachciak (Warszawa). Autorzy zwrócili uwagę na wybrane wielkopolskie nekropolie, które zapisały się w szczególnie sposób w historii tych terenów.

W ostatniej sekcji *Cmentarz w perspektywie społecznej* przedstawili referaty: Agnieszka Godfrejów-Tarnogórska (Inicjatywa społeczna (Nie)zapomniane cmentarze), Witold Wrzościński (Warszawa, Cmentarz Żydowski), Szymon Modrzejewski (Uście Gorlickie, Stowarzyszenie Magurycz), Marek Suchocki (Jadów, Muzeum Regionu) oraz Mateusz Dzieduszycki (Warszawa, Stowarzyszenie Związek Rodowy Dzieduszyckich herbu Sas). Wystąpienia przedstawiały oddolne inicjatywy społeczne skupione na ochronie nekropolii i zabezpieczeniu nagrobków zapomnianych.

Na zakończenie Kongresu odbyła się dyskusja *Jak wspólnie dbać o dziedzictwo kultury sepulkralnej* prowadzona przez Jana Sabadasza. Po dwudniowej wymianie poglądów naukowych obrady zakończyła z ramienia organizatorów dr Magdalena Tarnowska. Obecnie w przygotowaniu jest tom pokonferencyjny, w którym zostanie opublikowana znaczna część zaprezentowanych badań.

W ramach Kongresu miały miejsce dwie wystawy. Pierwsza z nich poświęcona była *Cmentarzowi Bajkowa w Kijowie*. Była to wystawa plenerowa przygotowana przez Instytut Polonika. Druga wystawa: *Cmentarz prawosławny w Stanisławowie na Mazowszu w fotografii Jacka Łagowskiego* została przygotowana przez Fundację Akcja Kultura w ramach projektu *Inwentaryzacja obiektów zabytkowych na cmentarzach województwa mazowieckiego* finansowanego z programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – *Wspólnie dla dziedzictwa*, edycja 2022.

Relację fotograficzną z wydarzenia można obejrzeć pod adresem https://kongrescmentarze.sztuka.edu.pl/kongres_galeria, a także w 6 numerze czasopisma naukowego Instytutu Historii Sztuki „Artifex Novus”.